

УДК 37.013:7.071.4

Зоя Гуріч

**ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА
В СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

У статті робиться спроба висвітлити проблему методів викладання образотворчого мистецтва в історичному аспекті, для чого розглядаються окремі методичні прийоми викладання образотворчого мистецтва, розроблені Імператорською академією мистецтв для середніх навчальних закладів другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Автором порівнюються методи викладання малювання, запропоновані Петербурзькою Академією мистецтв, і альтернативні методи, розроблені Київською та Харківською малювальними школами. Увага приділяється аналізу вимог щодо викладання малювання в художніх школах Києва та Харкова.

Ключові слова: викладання, малювання, методичний прийом, образотворче мистецтво.

Відродження національних традицій у мистецтві відбувається під впливом образотворчого мистецтва. «Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах» підтвердила унікальність мистецтва для виховання духовної особистості, формування національної свідомості, морального і фізичного здоров'я людини.

Опанування найкращими надбаннями українського та зарубіжного мистецтва, вміння орієнтуватися в сучасних напрямках художньої культури, створення національних програм у художньо-освітній галузі України можливі за умови поглибленого вивчення історії художньої освіти, мистецького виховання, професійної підготовки педагогів-художників.

Проблемі вивчення системи художньої освіти в Україні присвячені праці І. Красюк, В. Кременя, І. Малініної, О. Сухомлинської та ін. Історія розвитку художньої освіти, художньо-естетичного виховання, еволюція форм і методів навчання образотворчого мистецтва, педагогічна спадщина українських мистецьких шкіл висвітлена у працях І. Зязюна, Л. Масол, І. Небесника, О. Рудницької, І. Попика, Р. Шмагала та ін. Обґрунтуванню теорії і методики образотворчого мистецтва присвячені роботи М. Резніченка, М. Ростовцева, С. Свид, В. Шпільчака. У згаданих дослідженнях йдеться, як правило, про загальний стан художньої освіти в Україні, аналізуються окремі питання навчання образотворчому мистецтву. Але цілісно проблема методів викладання образотворчого мистецтва в історичному аспекті ретельно не досліджувалася. Отже, мета статті – висвітлити основні засади методичної підготовки вчителів образотворчого

мистецтва у кінці XIX – на початку XX ст.

Для викладання таких предметів, як малювання та креслення, у вітчизняних середніх закладах освіти були потрібні вчителі, які б мали відповідну фахову підготовку. У середині XIX ст. на території Російської імперії такого роду підготовку здійснювали тільки спеціалізовані заклади освіти – Петербурзька Академія мистецтв, Училище живопису, ліплення і зодчества при Московському художньому товаристві, Строгановське центральне училище технічного малювання, Петербурзьке центральне училище технічного малювання барона Штігліца. У збірці докладних правил і програм для вступу до такого типу навчальних закладів під редакцією М. Ігнатова за 1890–1891 роки наголошується: «Метою С. Петербурзького центрального училища технічного малювання барона Штігліца є підготовка малювальників, живописців і скульпторів для потреб художньо-промислового виробництва та вчителів малювання і креслення для середніх і початкових навчальних закладів. Предмети, що входять до курсу училища, поділяються на художні та загальноосвітні. До художніх предметів відносяться: малювання, креслення, фотографування предметів; відмивка тушшю, композиція художніх предметів; живопис акварельними та олійними фарбами; живопис на порцеляні, фаянсі, гравірування по дереву та металу, чеканка та різьблення дерева та слонової кістки. Загальноосвітні предмети: Закон Божий, російська словесність, елементарна та нарисна геометрія, теорія перспективи і теорія тіней, загальна та російська історія, історія витончених та прикладних мистецтв, практична етика, елементарна анатомія, елементарні відомості з хімії та технології, методика малювання та іноземні мови» [1, с. 284].

До спеціалізованих закладів приймалися особи чоловічої та жіночої статі, яким виповнилось 14 років і які закінчили курс навчальних предметів гімназій, реальних училищ, або міських училищ. Усі абітурієнти повинні були здавати іспит з малюнку. Учні, що закінчили повний курс, отримували звання вченого малювальника, що в подальшому давало їм можливість викладати малювання та креслення в середніх і початкових закладах освіти [1, с. 148].

У середині XIX століття згадані нами заклади спеціальної художньої освіти не могли задовольнити всіх потреб загальноосвітньої школи. Крім того, окремі російські педагоги, зокрема С. Зарянка, Д. Струков, у своїх друкованих працях виражали занепокоєння щодо викладання малювання в середніх навчальних закладах. Вони стверджували, що малювання є таким самим учбовим предметом, як і математика, фізика, література, тому оволодіти його основами повинен кожен учень. Так говорить про цю проблему С. Зарянка: «Дивне враження, що талант потрібен для малювання. Чому ж він не потрібен для вивчення математики, мови і взагалі для науки? Взагалі, чим же науки заслужили про себе таку дурну думку, що їх кожен безталанний знати може?» [6, с. 137].

Для доведення даної точки зору до широкого загалу російський

художник і вчений (археолог) Дмитро Миколайович Струков (1828–1899) друкує праці «Школа малювання» (М., 1859), «Про важливість малювання» (М., 1868) та багато інших, що присвячені користі малювання у школі.

Цікавою, на наш погляд, є робота професора живопису Московського художнього училища живопису, ліплення і зодчества Сергія Константиновича Зорянко (1818–1870). У своїй роботі «Записка з предмету малювання», яку він подав до Академії мистецтв у 1858 році, він вказував на слабку методичну і педагогічну підготовку вчителів малювання. «Вони вміють тільки трішечки малювати, але пояснити малюнок, надати пояснення щодо зображення предмету зовсім не в змозі, це понад їх знань, тому що більшість з викладачів малювання виходить із найслабших учнів академії, які бачать цю посаду як рів, до якого легко можуть сховатися, від своїх недугів. Таким вчителям доручають тисячі дітей, серед яких багато могло бути талантів», – відмічав педагог [6, с. 138].

Художник-педагог був глибоко переконаний у тому, що викладання образотворчого мистецтва потребує творчій інтерпретації, індивідуального підходу до кожного учня, а сам предмет «малюнок» сприяє розвитку мислення, уявлення, уваги; предмет, який може стати у пригоді багатьом наукам. Однак зусилля окремих ентузіастів естетичного виховання, таких як С. Зорянко, не могли змінити загальний стан справ на території всієї Російської імперії. На той час в загальноосвітніх закладах не було умов ні для нормального навчально-виховного процесу, ні достатньої кількості кваліфікованих викладачів.

У 1864 році Уставом середніх навчальних закладів малювання було виключено із числа обов'язкових предметів. У ньому говорилося, що відмовитися від викладання доводиться за двома причинами: по-перше, «за недовіком часу», по-друге, «через брак добрих вчителів» [2, с. 36]. З прикрістю говорить С. Зорянко про недооцінку малювання як шкільного предмету: «Це єдиний предмет, який вчить бачити предмети такими, якими вони є у природі; єдиний предмет, який вчить цьому».

Наприкінці XIX століття ситуація з викладанням образотворчого мистецтва значно змінилася. У розвитку шкільної освіти важливе місце зайняло навчання так званим «приємним мистецтвам», які включали в себе дисципліни мистецтвознавчого циклу, у першу чергу малювання.

У 1871–1872 рр. комісія Академії мистецтв, у складі якої перебували відомі художники М. Ге, К. Гун, І. Крамської, П. Чистяков, розробила програму з малювання, призначену для середніх навчальних закладів. Художники, більшість з яких займалася також і педагогічною діяльністю, вимагали від учнів малювати з натури так, щоб спостерігалася чітка послідовність етапів виконання малюнку. На думку педагогів-художників, початкове малювання геометричних фігур і тіл як форм занадто сухих, повинно чергуватися із зображенням подібних до них предметів з докілья учнів. Знайомство з перспективою має бути тільки наочним, пояснення

правил перспективи не повинно передувати спостереженню її явищ самими учнями [6, с. 160].

Члени комісії вважали, що загальні методичні вказівки та вимоги для середніх і вищих навчальних закладів повинні бути єдиними, що учні мають у процесі навчання поступово вдосконалювати свою майстерність. На думку видатного педагога-художника П. Чистякова, «креслення і малювання повинні починатися із зображення дротових геометричних фігур, за якими йде малювання гіпсових геометричних фігур та архітектурних ордерів. Продовжуватись воно повинно вивченням частин голови людини, маски і цілої голови людини з передачею пропорцій та анатомічних особливостей. Закінчуватись навчання повинно вивченням перспективи пейзажу – це можна вважати нормою гімназичного курсу» [2, с. 35].

Альтернативою програмі Петербурзької академії мистецтв виступили програми та методичні розробки, що були створені у художніх школах України. Педагоги-художники З. Кіпріанова, М. Мурашко, М. Раєвська-Іванова, Є. Шрейдер та інші розробили програми, методичні рекомендації та посібники з образотворчого мистецтва, які на той час відрізнялися оригінальними підходами до навчання були зорієнтовані на формування вражень та суджень учнів, на знайомство учнів з історією й теорією мистецтв, інтеграцією та міжпредметними зв'язками [2, с. 38].

Зокрема навчальні посібники М. Мурашко та М. Раєвської-Іванової використовувались майже в усіх початкових школах України. Методика викладання матеріалу ґрунтувалась на рекомендаціях російських педагогів-художників М. Ге, І. Крамського, І. Рєпіна, П. Чистякова, однак враховувала вікові особливості учнів. Ілюстративний матеріал, що супроводжував посібники, був пов'язаний із національними традиціями української культури, виглядав сучасним за змістом і тематикою.

Велику педагогічну спадщину залишив художник-педагог Миколай Іванович Мурашко (1844–1909), вихованець Петербурзької Академії мистецтв, засновник приватної малювальної школи, яку очолював протягом двадцяти шести років (1875–1901). Приватна школа під керівництвом М. Мурашко, яка стала відомою під назвою Київської малювальної школи, відіграла важливу роль у розвитку образотворчого мистецтва та художньої освіти в Україні. У своїх педагогічних працях, які з'являлися на сторінках газети «Київлянин», художник-педагог велику увагу приділяв явищам сучасного художнього життя, боровся з рутинною і відсталістю, підтримував все нове та прогресивне: «Забавно бачити учбовий заклад незмінним; як 25 років потому ваш покірний слуга поставив кубик, орнамент і антик, так тому і бути... Кубик, як геометричне тіло, у свій час зробив свою справу, був корисним. І зараз ми його не викинемо, але до нього повинно бути багато добавлено, додана та, що не піддається геометрії, м'якість природи. І антики, ми їх покажемо тому, хто їх вже буде розуміти і цінувати, а не у вигляді дивного натюрморту, яким він здається нерозвиненому та малограмотному учневі. Більш того, те що

живе і угадано нами, – це малювання за враженням, яке тільки тепер узаконила Академія і яке прийнято у всіх нових школах» [4, с. 510].

Видатний педагог був глибоко переконаний у тому, що «У 20-му столітті художник повинен получати індивідуальний розвиток, згідно з його характером, з його строем, з його симпатіями; згинати його в стрій, цих що в ногу крокують по системі, як солдати, це значить згубити своєрідність художника, створювати цю ординарну банальність...» [4, с. 513].

Цікавими для нас є погляди М. Мурашко на систему викладання в рисувальних школах того часу: «Система і матеріал для виховання такі, що викладачі проходять за плечима учнів, ніби то все їх завдання картинних справ майстрів виховувати зовсім не художників... Потім ці купи пейзажистів, мало кому потрібних, нецікавих, очікують на покупця, але його не отримують. А тому просто голодують. Ось оборотна і сумна сторона подібних шкіл... Дуже добре відомо, що на негативні сторони вказувати легше, а виявити позитивні дуже важко, але вказування на негативні сторони може хоч якось врятувати від помилок і навести учня на щось позитивне» [5, с. 228–229].

Важливим моментом підготовки педагогів-художників М. Мурашко вважав наявність майстерні для кожного викладача, де педагог мав би можливість набирати групу студентів, які хотіли би навчатися саме у нього, встановлювати свій розклад занять, використовувати свої педагогічні прийоми, починаючи з першого року навчання (такий принцип навчання існує зараз в Європейських університетах, а саме в Польщі та Словаччині). Завдяки такому принципу навчання педагог міг бачити творчий ріст кожного учня протягом всього навчального процесу за умови, що учень хоче навчатися. «Повинні бути майстерні, де матусиним синкам і різним телепням не повинно бути місця. Але, як що з'явиться такий собі Краснопоров і покаже вам у своїх дитячих, невмілих рисах, що він відразу ж художник, дайте йому матеріал, інструменти і найпростіші поради з техніки й нічого більше. Він буде працювати і ніколи не скаже стереотипної фрази усіх бездар: нас там не навчали» [5, с. 513].

Особливої уваги заслуговують посібники з образотворчого мистецтва, автором яких являвся М. Мурашко. Ще під час роботи вчителем малювання у 1869 році видаються кількома тиражами його «Зошити малювання». Перші в Україні вітчизняні посібники для тих, хто бажав навчитися малювати, знайомили учнів з видатними українськими майстрами живопису та графіки і тим самим пробуджували в учнів цікавість до історії українського народу. Завдання з малюнку були підібрані з методичною послідовністю: від простого до складного. Учбові малюнки, які супроводжували виклад основного матеріалу, відрізнялися чіткістю форм і ліній, наочно показували етапи роботи над малюнком [3, с. 177].

Цікавим, на нашу думку, був досвід роботи Харківської художньої школи (1869) під керівництвом живописця і педагога Марії Дмитрівни Раєвської-Іванової (1840–1912), першої в Російській імперії жінки, якій Петербурзька Академія мистецтв надала звання художника. За роботи

учнів школи на першому конкурсі серед малювальних шкіл, що був влаштований за ініціативою І. Крамського, Марія Дмитрівна отримала звання почесного вільного «общника» Академії. На Всеросійській виставці малювальних шкіл Харківська школа отримала другий диплом, випередивши відоме Строгановське училище.

Викладацький колектив Харківської художньої школи під керівництвом М. Раєвської-Іванової, узагальнюючи багаторічний досвід, виробив передову на той час методикау навчання на основі малювання з натури, пленерного малюнка, використання вправ з розвитку зорової пам'яті, опори на поступове накопичення знань, індивідуального підходу, паралельного навчання (практичні й теоретичні вправи), створення ради викладачів для оцінювання навчальних робіт за 12-ти бальною системою. У 1912 р. Харківську приватну художню школу М. Раєвської-Іванової було реорганізовано в міську малювальну школу [3, с. 178].

Таким чином, дослідивши та порівнявши досвід художників-педагогів Імператорської Академії мистецтв і розробки викладачів художніх шкіл Києва та Харкова, ми можемо зробити висновок, що вітчизняні викладачі розробили власну альтернативну програму з малюнку, в якій акцент було зроблено на національні мистецькі традиції.

Незважаючи на якісну підготовку учнів, тільки у 1896 році художні школи України отримали офіційне право на підготовку педагогів-художників. Випускникам художніх шкіл надавали офіційне право викладацької діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Игнатов Н. И. Сборник подробных правил и программ для поступления во все учебные заведения, мужские и женские, с характеристиками учебных заведений на 1890–1891 г. / Н. И. Игнатов. – СПб тип. и литогр. Тиханова, 1890. – 375 с.
2. Красюк І. О. Нариси з історії розвитку художньої освіти в Україні в ХІХ – на початку ХХ ст. : навч.-мет. посібник / Ірина Олександрівна Красюк. – вид. 2, доп. і перероб. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2012. – 223 с.
3. Малиніна І. О. Підготовка педагогічних кадрів у Харківській та Київській художніх школах України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Ірина Олегівна Малиніна. – Харків, 2005. – 221 с.
4. Мастера искусства об искусстве. – Т. 7 / под. ред Н. Н. Федорова-Давыдова и Г. Н. Недошивина. – М. : Искусство, 1970. – 654 с.
5. Мурашко Н. И. Воспоминания старого учителя / Николай Иванович Мурашко. – К., 1907–1909. – Стр. 228–229.
6. Ростовцев Н. Н. История методов обучения рисованию. Русская и советская школы рисунка / Николай Николаевич Ростовцев. – М. : Просвещение, 1982. – 240 с.